

УДК 008.415.84:51.39

К. С. Аверіна
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки і дошкільної освіти
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького

СУЧАСНА КРИЗА ІДЕНТИЧНОСТІ: АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЧИ ШЛЯХ ДО СИНГУЛЯРНОСТІ

Сучасний світ, у якому сьогодні панує онтологічна, гносеологічна та аксіологічна невизначеність, ризикованість і глобалізація, характеризується такими соціальними тенденціями й ситуаціями розвитку сучасної людини, як збільшення соціальної мобільності, міграційні процеси, змішання мов, поява множинних ідентичностей, трансформація культурних цінностей тощо. Такий стан речей спричиняє руйнування особистісної цілісності, яка нерозривно пов'язана з таким поняттям, як ідентичність, а тому вплив сучасного контексту буття людини на становлення ідентичності, вирішення кризи ідентичності окремої людини залишається актуальною темою міждисциплінарних роздумів.

Не менш важливим аспектом означеної проблеми є визначення культурного інструменту для побудови та збереження ідентичності, її осмисленого буття в умовах глобалізації, адже саме завдяки ідентичності як заклику до єдності самотворчості, комунікації та єднання з іншими людьми уможливується цілісність особистості, яка, як зазначає Е. Мун'є, «існує лише у своєму прагненні до «іншого», пізнає себе через «іншого» і знаходить себе тільки в «іншому». Первинний досвід особистості – це досвід «іншої» особистості» [7, с. 134].

Проблема цілісності особистості, ставши актуальною саме на сучасному етапі постнекласичної пізнавальної моделі, пов'язана насамперед зі становленням інформаційного суспільства. Руйнування соціальних спільнот, які є підґрунтям цілісної людини, і невисока ефективність звичних способів орієнтації в новому середовищі спричинили кризовий стан умонастрою та світовідчуття людини, що засвідчується її залежністю від сучасних технологій. Саме тому, розглядаючи різноманітні проблеми сучасної людини, не можна оминути проблеми кризи ідентичності, яка стала досить популярною темою новітніх соціально-філософських, психологічних, антропологічних і міждисциплінарних дискурсів.

Наукова спільнота сьогодні досить активно вивчає різні аспекти процесу як самоідентифікації, так і самодетермінації, адже система базових цінностей, що впливає на формування особистісної ідентичності, також піддається процесу трансформування. Не останню роль у цьому відіграє глобалізація, вплив якої здійснюється за декількома напрямками, а саме: через послаблення ролі нації, зміну престижності нових професій, прискорення темпів соціальних і культурних трансформацій, посилення фрагментарності й сегментації всіх сфер суспільного життя. Означені процеси, на думку Ю. Семенової, лише посилюють динаміку поновлення ідентифікації [9, с. 98], а отже, констатують кризу ідентичності.

Різні аспекти поняття «ідентичність» досліджувалися ще з часів античності, зокрема розглядалися у творах Сократа, Платона, Протагора та вивчалися такими філософами, як І. Кант, І. Фіхте, Г. Гегель, Л. Фейєрбах, А. Флоренський, С. К'єркегор, М. Гайдеггер, М. Шелер, А. Шопенгауер, П. Ріккорт, Г. Сковорода, П. Юркевич, М. Фуко, В. Біблер, А. Бахтін, А. Лосєв, М. Мамардашвілі й ін.

Проблема особистісної ідентифікації була і є популярною темою розвідок як західних психологів, зокрема А. Адлера, У. Джеймса, З. Фройда, Ю. Габермаса, М. Гайдеггера, К. Хорні, К. Юнга, Е. Еріксона, так і соціологів, а саме: Р. Баумайстера, М. Борневассера, Е. Гідденса, Е. Гоффмана, Е. Дюркгейма, Ч. Кулі, С. Мадді, Дж. Міда, С. Московічі, Ж. Піаже, Х. Теджфела, Дж. Тернера, Б. Шефера та ін.

Сьогодні існує чимало визначень поняття «ідентичність», серед яких найбільш популярними є її розуміння як:

– багатозначного життєвого й загальнонаукового терміна, що виражає ідею постійності, тотожності, спадковості індивіда та його самосвідомості [5];

– цілісності людської особистості в психофізичному, соціально-культурному й національно-етнічному вимірах її буття [11];

– самототожності, завдяки якій людина здатна визначити власну єдність і цілісність у часі та просторі; самототожності, тотожності внутрішньому й зовнішньому, тілесному та соціальному, суб'єктивному й об'єктивному, свідомості та буттю, тобто як абсолютної категорії; спадковості цілей, мотивів, спрямованості, установок і смисложиттєвих орієнтацій особистості [10];

– самореферентності людини в логіці ціннісної детермінації особистості; тотожності членів певної суспільної спільноти один одному; властивості людини, пов'язаної з відчуттям власної належності до певної групи; здатності індивіда залишатися самим собою в змінних соціальних ситуаціях, результатом чого є усвідомлення самого себе як людської особистості, котра відрізняється від інших [4] й ін.

Проте, незважаючи на численні спроби дати найбільш повне визначення досліджуваного феномена, головною проблемою теорії ідентичності залишаються питання щодо ідеалів, за якими треба жити, і цінностей, на які варто орієнтуватися.

Зазначимо, що в трансформаційних процесах сучасної системи базових цінностей, яка формує особистісну ідентичність, основна роль відводиться глобалізації, що прискорює темпи соціальних і культурних трансформацій, посилює фрагментарність і сегментарність суспільного життя, що, у свою чергу, спричиняє динамічне оновлення ідентифікації. Загалом, як зазначає Ю. Семенова, «внаслідок деідеологізації і деканонізації символічних універсумів відбувається руйнування традиційних соціальних типів і спільнотей та пов'язаних із ними візрів ідентичності, що призводить до втрати усталених стратегій і способів ідентифікації» [9, с. 103], а тому, як зауважує З. Бауман, «дослідження ідентичності стають сьогодні незалежною галуззю знань, яка швидко розбудовується ..., «ідентичність» стає призмою, крізь яку розглядається, оцінюється та вивчається багато важливих рис сучасного життя» [1, с. 176].

Загальновідомо, що глобалізація вимагає від людини нових ідентифікацій і високих темпів інтеграції, але культурна сутність людини не спроможна швидко утворювати особистісні форми в шалених темпах глобалізації. Наслідком такої «загальмованості» стає деперсоналізація, різні форми відчуження, ворожість стосовно новацій або зниження культури особистості, стандартизація, масовізація з її інстинктивними формами поведінки.

Ідентичність як важливий елемент суб'єктивної реальності перебуває в динамічному взаємозв'язку зі станами суспільства, адже вона, як зазначають П. Бергер і Т. Лукман, «формується в процесі освоєння індивідом соціального світу, що одночасно виявляє себе в ньому та засвоює цей світ як значущу реальність» [2, с. 29]. Ідентичність не може формуватися поза груповою, яка уможливує відчуття стабільності, усталеності й безперервності особистості, незважаючи на зміни, що відбуваються в процесі особистісного зростання й розвитку.

Посідаючи певне місце в суспільстві (соціальний чи особистий статуси), людина виконує нав'язані чи продиктовані соціальні ролі, які не завжди супроводжуються відчуттям

повної задоволеності. В означеному контексті ідентичність у кращому випадку виявляється мінімально, а в гіршому – людина може втратити власну особистість, позбутися власної самоцінності й самобутності. Такий стан речей спонукає до спрямованості всіх її фізичних, інтелектуальних і духовних сил на утвердження штучної соціальної особистості та витрачання індивідуального потенціалу, який за сприятливих умов є важливою умовою становлення й розвитку людини та суспільства. Саме такий стан фрустрації й відчуження особистості спричиняє кризу особистісної ідентичності.

Розуміння особливостей феномена кризи ідентичності як конфлікту між соціальною роллю та внутрішнім світом особистості є важливим етапом соціалізації людини, адже, як зазначає С. Бойчук із цього приводу, «здійснення численних переходів з однієї ролі в іншу, набуття нових ідентичностей, заснованих на груповій приналежності, а також консолідація ідентичності складають процес соціалізації» [3, с. 24].

Відсутність гармонії між внутрішнім і соціальним «я» зазвичай проголошується головною причиною кризи ідентичності, що виявляється в таких соціальних явищах, як девіантна поведінка, маргіналізація, відчуження особистості, стійкий депресивний або фрустраційний стан, які є руйнівними виявами індивідуалізму, що знищують особистість із середини.

Так, зокрема, на думку Е. Еріксона, почуття ідентичності засвідчується трьома основними ознаками, а саме:

- відчуттям внутрішньої totoжності й інтегрованості в часі, коли минуле та майбутнє постають пов'язаними із сьогоденням;

- відчуттям внутрішньої totoжності й інтегрованості в просторі, коли людина здатна сприймати себе цілісною, а всі свої дії вважає внутрішньо зумовленими;

- переживанням ідентичності як соціально значущої якості, яка не мислиться без взаємин і ролей, що уможливають підтримку та розвиток почуття інтегрованості в часі [14].

Означену думку доповнює Н. Скотна, яка вважає, що «втрата ідентичності проявляється у зниженні такого її компоненту, як визначеність. Людина перестає диференціювати і, у підсумку, розуміє, де починається та закінчується її особистість, її бажання, почуття, а де починається власне «Інший». З точки зору структури ідентичності девальвуються цінності людини, вони засвоюються, але не присвоюються, залишаються нав'язаними ззовні, чужими, привнесеними, а не набутими» [10, с. 12].

Тож традиційно з кризою ідентичності пов'язують особливу ситуацію свідомості, коли соціальні категорії, завдяки яким людина визначає себе і своє місце в суспільстві, втрачають межі й цінність. Жодна людина не позбавлена ризику відчувати кризу ідентичності, проте кожна відшукує різні способи її уникнення, які можуть бути як конструктивними, що призводять до відшукування ідентичності, так і деструктивними, які, орієнтуючи на підвищення статусу, у кінцевому підсумку можуть призвести до повної втрати ідентичності.

На думку В. Хьосле, одним із наслідків кризи ідентичності є застаріння цінностей, або деградація до примітивних цінностей, а тому відчуття дезорієнтації, що характеризує будь-яку кризу ідентичності, тягар свободи та відповідальності можуть збільшити шанси на успіх тоталітарних ідеологій, які пропонуючи прості рішення, виявляються більш бажаними та популярними за нормативний вакуум [13, с. 121].

Проте, на думку В. Матвієнка, не можна кризу ідентичності розглядати виключно в негативній площині, як процес, що руйнує особистість і суспільство загалом, «адже заперечення є необхідним моментом розвитку. Розвиток завжди включає якісні зміни, це означає й заперечення однієї якості іншою, зміну одного етапу розвитку іншим, отже, певне співвідношення заперечення і ствердження, ліквідації та збереження. Діалектичне заперечення, що відкидає застаріле, але зберігає позитивні досягнення попе-

редніх етапів, є обов'язковою умовою розвитку. При цьому заперечення містить у зародку власне заперечення, оскільки зберігає позитивний вміст заперечуваного й разом із тим своїм результатом має також дещо позитивне» [6, с. 14].

Зважаючи як на негативні, так і на позитивні наслідки кризи ідентичності, варто зазначити, що проблема ідентичності є наслідком інноваційного характеру розвитку інформаційного суспільства, виявом фрагментарності сучасної культури. Сучасна людина, будучи незахищеною від постійної втрати ідентичності, має бути готовою до її вироблення, адже наслідком деформації особистості, здатної відповідати на питання «Хто Я?», тобто встановлювати свою ідентичність і розвиватися в темпах сучасної глобалізації в оточенні «чужого» соціуму, є відхід від себе й реальності.

Деструктивне вирішення кризи ідентичності є результатом безвідповідального ставлення людини до себе. Успішне подолання кризи вимагає від людини постійних зусиль у побудові ідентичності на кожному із життєвих етапів: інтеграції та диференціації взаємопов'язаних ідентифікацій, асиміляції, акомодатії й оцінювання соціальних взаємодій зі значущими іншими, оволодіння семіотичними засобами вираження себе та розуміння мови інших, самозвіту, рефлексії і проектування свого образу. На думку В. Пузько, особистість змушена долати не лише антиномний характер самої ідентичності, а й соціокультурні антиномії реальності, приймаючи або відкидаючи нові соціальні ситуації, види діяльності й цінності [8, с. 111–112].

Сучасне інформаційне суспільство створює сприятливі умови для переходу до нової системи особистісної ідентифікації, яка уможлиблює вільне моделювання особистого «Я» та конструювання власної ідентичності. Саме така здатність до вільної, моделюючої самоідентифікації є одним із виявів креативності й багаторівневого абстрагування, що ґрунтуються на системі розрізнених образів, які підсвідомість ірраціонально сприймає та обробляє. Завдяки ускладненню навколишнього світу людина все активніше намагається відтворити в ньому найбільш звичні, традиційні форми соціальної ідентифікації.

Отже, принцип співіснування соціальності й індивідуальності в ідентичності вказує, що умовами побудови особистісної ідентичності та розв'язання кризи є ідентифікація, асиміляція та інтеграція значущих соціокультурних зразків; розвинена рефлексія своїх переживань для самоотождошення; комунікація та її опосередкування значеннями відносно Я та Іншого; розуміння й узгодженість усіх значень; вибір нових цінностей і цілей і рішучість для вирішення криз.

Зважаючи на вказані умови, М. Степико виокремлює два основні напрями в подоланні кризи ідентичності: засвоєння нових параметрів ідентичності, які виявляються в самоорієнтації людини в системі суспільних відносин, і відкидання і зведення особистості до рівня маргінальності, адже, «перебуваючи в стані постійного соціального дрейфу, переходячи з однієї соціальної ніші в іншу й ніде не закріплюючись, така особистість майже втрачає будь-яку соціальну й етнічну визначеність, втрачає свою мову, культуру в широкому розумінні цього слова, але нову ідентичність не засвоює» [12, с. 295].

Аналізуючи основні шляхи подолання кризи особистісної ідентичності, можна виокремити декілька специфічних умов позитивного її вирішення, які окреслюються сучасними науковцями:

- усвідомлення «чужого» як «іншого» через призму власної системи цінностей;

- усвідомлення власних смаків і уподобань і розуміння необхідності їх збереження в площині новітніх традицій і технологій;

- сприяння активізації творчого потенціалу як серед північних верств населення, так і серед маргінальних верств.

Щодо прогнозування майбутнього ідентичності, то тут глобалізація ставить низку досить важливих завдань, адже не можна недооцінювати значення ціннісного аспекту: ідентичність завжди пов'язана з певним набором цінностей. По-

лікультурність як важлива якість глобального суспільства актуалізує питання щодо ієрархії майбутніх цінностей і вибудовування ідентифікації, адже можливість кризового стану ідентичності залежить від того, чи зможе особистість зберегти в майбутньому свою позитивну характеристику, маючи досить обмежену інформацію про те, яка буде в глобальному суспільстві «ціна» прийнятних для неї сьогодні цінностей.

Література

1. Бауман З. Идеализированное общество / З. Бауман ; пер. с англ. В.Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2002. – 198 с.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Аспект Пресс, 1995. – 225 с.
3. Бойчук С. Феномен культурної ідентичності: філософсько-методологічний аналіз : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.04 / С. Бойчук ; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2009. – 228 с.
4. Воропаєва В.Г. Проблема кризи ідентичності в умовах глобалізації та інформаційного суспільства / В.Г. Воропаєва // Вісник Національного авіаційного університету. Серія «Філософія. Культурологія». – 2012. – № 2. – С. 35–40.
5. Кондратьев М.Ю. Азбука социального психолога-практика / М.Ю. Кондратьев, В.А. Ильин. – М. : ПЕР СЭ, 2007. – 464 с.
6. Матвиенко В.П. Желанное и действительное (правды ли классики) / В.П. Матвиенко. – К. : Наукова думка, 2003. – 32 с.
7. Мунье Э. Персонализм / Э. Мунье // Французская философия и эстетика XX века. – М. : Искусство, 1995. – 238 с.
8. Пузько В.И. Кризис идентичности личности в условиях глобализации / В.И. Пузько // Философия и общество. – 2007. – № 4. – С. 98–113.
9. Семенова Ю.А. Криза ідентичності в умовах трансформації системи цінностей / Ю.А. Семенова // Гуманітарний часопис. – 2004. – № 1. – С. 96–103.
10. Скотна Н. Самоідентичність: проблема суб'єктності та індивідуальності / Н. Скотна // Молодь і ринок. – 2016. – № 1 (132). – С. 8–13.
11. Смірнова О.Д. Проблема кризи культурної ідентичності в сучасній українській філософії / О.Д. Смірнова // Грані. – 2015. – № 1 (117). – С. 44–50.
12. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : [монографія] / М.Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.
13. Хёсле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хёсле // Вопросы философии. – 1999. – № 10. – С. 112–123.
14. Эрикссон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эрикссон. – М. : Флинта : МПСИ ; Прогресс, 2006. – 352 с.

Анотація

Аверина К. С. Сучасна криза ідентичності: активність особистості чи шлях до сингулярності. – Стаття.

У статті розглядається вплив сучасного контексту буття людини на становлення її ідентичності, що нерозривно пов'язане із цілісністю особистості, та аналізуються причини сучасної кризи ідентичності. Зазначається, що в трансформаційних процесах сучасної системи базових цінностей, що формують особистісну ідентичність, основна роль відводиться глобалізації, яка прискорює темпи соціальних і культурних трансформацій, посилює фрагментарність і сегментарність

суспільного життя, що, у свою чергу, спричиняє динамічне оновлення ідентифікації. Відстоюється думка, що створення сприятливих умов для переходу на нову систему особистісної ідентифікації уможливить вільне моделювання особистого «Я» та конструювання власної ідентичності. Умовами побудови особистісної ідентичності й розв'язання кризи визнаються ідентифікація, асиміляція та інтеграція значущих соціокультурних зразків; розвинена саморефлексія й самоотождествлення, комунікація, розуміння та узгодженість, вибір нових цінностей і цілей, рішучість тощо.

Ключові слова: глобалізація, ідентифікація, криза ідентичності, особистість, цілісність особистості, цінності.

Аннотация

Аверина К. С. Современный кризис идентичности: активность личности или путь к сингулярности. – Статья.

В статье рассматривается влияние современного контекста бытия человека на становление его идентичности, что неразрывно связано с целостностью личности, и анализируются причины современного кризиса идентичности. Отмечается, что в трансформационных процессах современной системы базовых ценностей, которая формирует личностную идентичность, основная роль отводится глобализации, которая ускоряет темпы социальных и культурных трансформаций, усиливает фрагментарность и сегментарность общественной жизни, что, в свою очередь, вызывает динамическое обновление идентификации. Отстаивается мнение, что создание благоприятных условий для перехода на новую систему личностной идентификации сделает возможным свободное моделирование личного «Я» и конструирование собственной идентичности. Условиями построения личностной идентичности и разрешения кризиса признаются идентификация, ассимиляция и интеграция значимых социокультурных образцов, развитая саморефлексия и самоотождествление, коммуникация, понимание и согласованность, выбор новых ценностей и целей, решительность и т. п.

Ключевые слова: глобализация, идентификация, кризис идентичности, личность, целостность личности, ценности.

Summary

Averina K. S. The modern identity crisis: personality's activity or the way to the singularity. – Article.

The article researches the influence of modern context of human existence on the formation of one's own identity, which is inextricably connected with the integrity of personality. The author analyzes the reasons of modern identity crisis. It is stated that in the conditions of the transformational processes of modern system of basic values that shape personal identity, the main role is played by globalization. The latter accelerates the pace of social and cultural transformations, strengthens fragmentation and segmentation of public life, which, in its turn, causes a dynamic update of the identification. The author highlights the opinion that creation of favorable conditions for the transition to the new system of personal identification will make possible free modeling of personal "Me" and construction of one's own identity. Identification, assimilation and integration of significant socio-cultural patterns, developed self-reflection and self-identification, communication, understanding and consistency, choice of new values and goals, determination, etc. are considered to be the main conditions of the formation of personal identity and resolution of crisis.

Key words: globalization, identity, crisis of identity, personality, personal integrity, values.